

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄

Αἱ μεταρρυθμίσεις καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν

Ὁ Λίβανος καὶ ἡ Κρήτη (1856-69)

Οἱ θερμόαιμοι πολιτευταὶ, οἵτινες εἶχον ἀναλάβει τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον χάριν διατηρήσεως τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἤλπιζον, ὅτι αἱ θυσίαι τῶν ἐσπερίων δυνάμεων ἔμελλον τέλος νάμειφθῶσι διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς τουρκικῆς διοικήσεως καὶ διὰ τῆς βελτιώσεως τῶν κατὰ τὸν βίον τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων. Πιστεύοντες δ' εἰς μεταρρυθμίσεις ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀνεθαρρύνθησαν ἐν τῇ πίστει ταύτῃ διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Χάττι-Χουμαγιὸν (Λαμπρᾶς γραφῆς) τοῦ ἐπικυροῦντος τὰς ἐν ἔτει 1839 γενομένης ἐν Γκιουλχανὲ ἐπαγγελίας. Ἐξεδόθη δὲ τοῦτο τῇ 6 Φεβρουαρίου 1856, μίαν ἐβδομάδα πρὶν ἢ συνέλθῃ ἡ ἐν Παρισίοις σύνοδος. Ὁ δεῦτερος οὗτος χάρτης ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀβδουλ Χαμίτ χορηγούμενος εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐκύρου ἅπαντα «τὰ ἐκκλησιαστικὰ δίκαια καὶ προνόμια» τὰ παρακεχωρημένα «εἰς ἅπασας τὰς χριστιανικὰς κοινότητας ἢ ἄλλας μὴ μωαμεθανικὰς θρησκείας». Οἱ πατριάρχαι ἔμελλον νὰ διορίζωνται διὰ βίου, οὕτω δ' ἔμελλε νάποφρευθῇ τὸ σκάνδαλον τῶν συχνῶν μεταβολῶν· τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν ἔμελλον νὰ καθορίζωνται καὶ αἱ κοσμικαὶ ὑποθέσεις τῶν οἰκείων αὐτῶν κοινοτήτων ἔμελλον νὰ ὑποβάλλωνται εἰς τὸν ἔλεγχον ἐπιτροπείας ἐκλεγομένης ὑπ' αὐτῶν. Λαμβανομένης δὲ προνοίας περὶ κτίσεως ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων καὶ τῆς ἐπισκευῆς νοσοκομείων, προσετίθετο μετὰ λεπτῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν ἀρχαιολογίαν, ἣν οὐδεὶς ἤθελε προσδοκῆσαι παρὰ τῶν Τούρκων, ὅτι ὄφειλον νὰ τηρῶνται «τὰ ἀρχικὰ σχέδια». Πᾶσαι αἱ ὑβριστικαὶ κλήσεις αἱ συντελοῦσαι εἰς προσβολὴν τῆς εὐπαθείας οἰαςδήποτε θρησκείας ἢ φυλῆς ἔμελλον νὰ τιμωρῶνται αὐστηρῶς· ἀπηγορεύθη ὁ καταναγκασμὸς πρὸς μεταβολὴν θρησκευάτου. Αἱ ἀρχαὶ τῆς πολιτείας ἐγίνοντο προσिताὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη· πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀγωγή ἔμελλε νὰ παρέχεται εἰς πάντας τοὺς τηροῦντας τὰ κανονισμένα. Ἡ δικαιοσύνη ἔμελλε νάπονέμηται δημοσίᾳ, καὶ οἱ μάρ-

τυρες ἔμελλον νὰ ὀρκίζωνται κατὰ τὰς συνηθείας τοῦ δόγματος ἐκάστου· ἔμελλον νὰ παρασκευασθῶσι κώδικες τῶν νόμων καὶ νὰ μεταφρασθῶσιν εἰς πάσας τὰς ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ λαλουμένας γλώσσας· πᾶσα σωματικὴ ποινὴ προσεγγίζουσα εἰς βάσανον κατηργήθη· ἡ ἀστυνομία ἔμελλε νάναδιοργανωθῇ κατὰ τρόπον ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνην καὶ ἀσφάλειαν. Οἱ Χριστιανοὶ ἐκηρύχθησαν δεκτοὶ εἰς τὸν στρατὸν, καὶ ὠρίσθη, ὅτι ἰσότης δικαιωμάτων ἔμελλε νὰ συνεπιφέρῃ ἰσότητα φορολογίας. Ἐδόθη ὑπόσχεσις μεταρρυθμίσεως τοῦ συστήματος τῆς δεκάτης καὶ καταργήσεως τῶν ἐκμισθωτῶν τῶν φόρων· ἐνιαύσιος προϋπολογισμὸς ἔμελλε νὰ δεικνύῃ πῶς ἔδαπανήθησαν οἱ φόροι· ἔμελλον νὰ κατασκευασθῶσιν ὁδοὶ καὶ διώρυγες, νὰ ἰδρυθῶσι τράπεζαι, νὰ ἐλκυσθῶσιν εὐρωπαϊκὰ κεφάλαια χάριν ἀναπτύξεως τῶν κτήσεων τοῦ σουλτάνου. Διὰ βραχέων, ὁ ἀσιατικὸς δεσποτισμὸς, ὁ βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ κορανίου καὶ ὅστις ἐν Εὐρώπῃ εἶχε τὸν χαρακτῆρα φρουρᾶς μᾶλλον ἢ ἐγκαταστάσεως, ἔμελλε νὰ μεταμορφωθῇ διὰ μιᾶς κονδυλιᾶς εἰς κράτος ἐσπέριον. Ἡ δὲ ἱστορία τοῦ κατόπιν ἡμίσεος αἰῶνος εἶνε ὁ ἄριστος ὑπομνηματισμὸς τοῦ φαντασιώδους προγράμματος τοῦ περιλαμβανομένου ἐν τῷ αἰσιόδοξῳ ἐκείνῳ γραπτῷ μνημείῳ τῷ ἀνακοινωθέντι εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ὑπογραψάσας τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων. Τὴν δ' ἀνακοίνωσιν ταύτην αἱ δυνάμεις μετ' ἀφελείας ἐχαρακτήρισαν ἐν τῷ ἐνάτῳ ἄρθρῳ ὡς ἔχουσαν «μεγάλην ἀξίαν», οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὡς μὴ ἐπιτρέπουσαν τὴν συλλογικὴν ἢ μονομερῆ αὐτῶν ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Τουρκίας. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ χάρτης ἐκεῖνος ἐθεωρήθη ὡς «αὐτοβούλως ἀπορρεύσας ἐκ τῆς κυριαρχικῆς προαιρέσεως τοῦ σουλτάνου», ἀποφασίσαντος νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τρόπον εὐρωπαϊκόν, ἀλλ' ἄνευ ἐλέγχου τῆς Εὐρώπης.

Οὐδεὶς ὁ γινώσκων τὰ κατὰ τοὺς Τούρκους ἢ πράγματι τὰ κατὰ πάντα ἄλλον λαὸν, εἰθισμένον ἐπὶ αἰῶνας νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ὡς φυλὴν ἡγεμονεύουσαν καὶ ὑπερτέραν, θὰ ἠδύνατο νὰ προσδοκῆσῃ, ὅτι οἱ Μουσουλμᾶνοι ἔμελλον νὰ χωνεύσωσιν εὐκόλως τὰς μεταρρυθμίσεις ἐκεῖνας. Ὡς εἰκὸς, ἐπηκολούθησεν ἀντίδρασις, καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου πέραν δύο ἐτῶν, ἐπῆλθεν ἔκρηξις μωαμεθανικοῦ φανατισμοῦ, ἐπαναληφθεῖσα καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τῷ 1895, καὶ ἀγαγοῦσα εἰς τὸν φόνον τῶν ἐν Γέδδα προξένων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, εἰς τὴν ἐνεργὸν ἐπέμβασιν τῶν δύο τούτων πρώην συμμάχων τοῦ σουλτάνου καὶ εἰς τὸν βομβαρδισμὸν τῆς πόλεως ἐκείνης

ὑπὸ ἀγγλικῶν σκάφους. Πρὶν δ' ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ἐξήγειραν τὴν προσοχὴν τῆς Εὐρώπης αἱ κατὰ τὸν Λίβανον μυσαραὶ ὤμοιτες, καὶ προεκάλεσαν τὴν ἀποστολὴν γαλλικῆς στρατιᾶς εἰς τὴν Συρίαν. Μικροῦ δεῖν δὲ ἡ Κρήτη ἐπανίστατο καὶ πάλιν ἐναντίον τῆς Τουρκίας.

Ἡ ἐν ἔτει 1845 διαρρῦθμισις τῶν κατὰ τὸν Λίβανον ἐξησφάλισε τὴν εἰρήνην μόνον ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ ἐμίρης Χαῦδάρ, ὁ κυβερνῶν τὸ μαρωνιτικὸν τμήμα τοῦ ὄρους ἐκείνου. Ἀλλὰ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1854 θάνατον αὐτοῦ ἡ Πύλη ἐξέλεξεν ὡς διάδοχον αὐτοῦ τὸν ἐμίρη Μπεσχίρ Ἀχμέτ Μπελλαμά, οὗ ὁ διορισμὸς οὐ μόνον προεκάλεσε τὴν διάστασιν τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ ἀπεδοκιμάσθη ὑπ' ἄλλων ἐπιχωρίων ἀρχηγῶν. Κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἐξετίσσετο κοινωνικὴ ἐπανάστασις μεταξὺ τῶν Μαρωνιτῶν, παρ' οἷς ἡ γονιμότης τῶν γυναικῶν εὕρισκετο ἐν ἐκπληκτικῇ ἀντιθέσει πρὸς τὸ λυπρόγεον τοῦ ἐδάφους. Φυσικὸν δ' ἐπακόλουθον τῆς δυσαναλογίας ταύτης μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν γαιῶν τῶν χρησίμων πρὸς διατροφὴν αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ νεαροὶ Μαρωνῖται εὐρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ μεταναστεύσωσιν ἢ νὰ τύχωσιν ἀγροτικοῦ νόμου τοιοῦτου, ὥστε νὰ παύσῃ ἢ τοῦλάχιστον νὰ τροποποιηθῇ τὸ τιμαριωτικὸν σύστημα τὸ ἔτι ἰσχυρὸν κατὰ τὸν Λίβανον. Ἐν τῇ τοιαύτῃ δὲ ταραχῇ οἱ χωρικοὶ εὗρον, καθ' ἃ συμβαίνει συνήθως, ἡγέτας μεταξὺ τῶν νεωτέρων υἱῶν τῶν εὐπατριδῶν, οἵτινες, ἔνεκα τῶν πρωτοτοκίων ἐστερημένοι τῶν πλεονεκτημάτων τῶν πρωτοτόκων, «καθίστανον κοινωνὸν τὸν λαόν» καθ' ἃ οἱ ἀριστοκρατικοὶ Ἀθηναῖοι δημαγωγοὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Συμμετέσχον δὲ τοῦ δημοτικοῦ ἀγῶνος καὶ οἱ ἱερεῖς, οἱ ἐξελεθόντες ἐκ τῶν σπλάγγων τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἐπισκόπου Βηρυτοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ νέος διοικητὴς τοῦ διαμερίσματος τῶν Μαρωνιτῶν ἔχαιρεν ἐπωφελοῦμενος τὰ σοσιαλιστικὰ αἰσθήματα τῶν ἀγροτῶν χάριν καταστροφῆς τῶν ἰδίων ἀντιπάλων. Οὕτως ἤρχισεν ἀγροτικὴ στάσις, καὶ κατεστάθη πολιτεία ἀγροτῶν, ἔχουσα πρόεδρον γιγάντειον σιδηρουργόν. Καὶ μέχρι μὲν τινος τὸ κίνημα εἶχε περιορισθῆ εἰς τοὺς Μαρωνίτας, ἐπειδὴ οἱ Δροῦσοι εὐπατρίδαι τὸ πρῶτον ἔκλινον πρὸς τὸ μέρος τῆς μαρωνιτικῆς ἀριστοκρατίας ἐναντίον τῶν χωρικῶν, οἵτινες ἐφαίνοντο ὄντες οἱ κοινοὶ ἐχθροὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων παρὰ τε τοῖς Μαρωνίταις καὶ τοῖς Δροῦσοις. Ἀλλὰ τὸ κατασκευάσμα τοῦ τιμαριωτισμοῦ παρὰ τοῖς Δροῦσοις ἦτο οὐσιαστικώτερον ἢ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς, καὶ αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ, εὕρισκου-

σαι εὐχάριστον δικαιολογίαν χάριν καταργήσεως τῆς ἐπιχωρίου αὐτονομίας, κατῶρθωσαν νὰ κατευθύνωσι τοὺς Δρούσους, οὐ μόνον τοὺς ἀρχηγούς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγρότας, ἐναντίον τῶν Μαρωνιτῶν, παρ' ὧν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους. Φανατισμὸς ἀντετάχθη εἰς φανατισμὸν, καὶ, ἐν ᾧ ἡ γαλλικὴ διπλωματία ἐμέμφετο τῶν Δρούσων, οἱ Ἄγγλοι κατηγόρουν τοὺς καθολικοὺς Μαρωνίτας. Ἄλλ' ἡ προσφατωτάτη καὶ ἐξαντλητικωτάτη μελέτη περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐξαίρει τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς μᾶλλον ἢ τοὺς Μαρωνίτας ἱερεῖς ὡς ὑπευθύνους ἐπὶ τῇ ὑποδαλίσει τῆς εὐφλέκτου ὕλης τῆς συνεσωρευμένης ἔνεκα φυλετικῶν, θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιπαθειῶν ἀνὰ τὸν Λίβανον.

Τῇ 15 Ἀπριλίου 1860 οἱ Δροῦσοι κατήρξαντο τῶν σφαγῶν τῶν Μαρωνιτῶν μετὰ δ' ἓνα μῆνα κατέλαμπε τὸ ὄρος ἡ πυρκαϊὰ τριάκοντα καὶ δύο χωρίων. Τόποι γνωστοὶ εἰς τὴν χριστιανωσύνην ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ Σιδὼν καὶ ἡ «Βαλαγάδ καὶ τὰ πεδία τοῦ Λιβάνου ὑπὸ τὸ ὄρος τὸ Ἀερμῶν» εἶχον μεταβληθῆ εἰς σφαγεῖα ἀνυπερασπίστων προσφύγων· ἐν Ντεῖρ-ελ-καμάρ, τῷ μετεώρῳ «μοναστηρίῳ τῆς σελήνης», τὸ ἀρχαῖον ἀνάκτορον εἶχε πληρωθῆ πτωμάτων Μαρωνιτῶν, θανατωθέντων ὑπὸ τῶν Δρούσων ὑπ' αὐτὰ τὰ ὄμματα τῶν Τούρκων στρατιωτῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ πασσᾶς τῆς Βηρυτοῦ ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς φρικταῖς ταύταις σκηναῖς, καὶ διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ οἱ Δροῦσοι καὶ οἱ Μαρωνῖται ὑπέγραψαν τῇ 24 Ἰουνίου συνθήκην εἰρήνης. Ἀλλ' αἱ «ὤμοιτες τῆς Συρίας» δὲν εἶχον περατωθῆ ἀκόμη. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς Δαμασκοῦ, ὅπου εἶχον εὖρει ἄσυλον πολλοὶ πρόσφυγες, ἐπετέθησαν κατὰ τῆς χριστιανικῆς συνοικίας, ἡ δὲ λεηλασία διήρκεσε δέκα ἡμέρας, καὶ ὁ Ἄγγλος πρόξενος ἀνέφερεν, ὅτι εἶχον φονευθῆ πεντακισχίλιοι πεντακόσιοι Χριστιανοί. Θὰ ἦτο δὲ καὶ μεγαλύτερα ἢ σφαγὴ ἄνευ τῆς εὐγενοῦς διαγωγῆς τοῦ Ἀβδ-ελ-καδέρ, τοῦ Σκενδέρβη τῆς Ἀλγερίας, διατρίβοντος τότε ἐν Δαμασκῷ. Ὁ γενναῖος ἐκεῖνος ὑπερασπιστὴς τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἐναντίον τῶν Γάλλων ἠγωνίσθη νὰ προλάβῃ ἢ, ὅπου δὲν ἠδυνήθη, νὰ μετριάσῃ τοῦλάχιστον τὴν σφαγὴν καὶ ἐπὶ κινδύνῳ ἔτι τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ζωῆς. Οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ προέπεμψαν ἑκατοντάδας ὄλων ψυχῶν, αἵτινες ἄλλως ἤθελον φονευθῆ, εἰς τὴν Βηρυτὸν, θέσαντες αὐτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ξένων προξενείων. Ἐκεῖσε δὲ ἅμα τῇ εἰς τὴν Γαλλίαν ἀφίξει τοῦ ἀγγέλματος τῆς σφαγῆς ἀπεφάσισεν ὁ Θουβενέλ,

ὄν τότε ὑπουργὸς τῶν ἔξωτερικῶν, νάποστείλῃ γαλλικὴν στρατιάν. Τοιαύτη ἐνέργεια ἦτο δεδικοιολογημένη ἔκ τε πολιτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν λόγων, ἐπειδὴ ἡ Γαλλία ἦτο ἡ εἰδικὴ προστάτις τῶν Μαρωνιτῶν, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἤλπιζε νάνακτῆσῃ ἐν Συρίᾳ τὰς συμπαθείας ἐκείνου τοῦ κλήρου, ὅς εἶχεν ἀποβάλει τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν Ἰταλίᾳ. Ἄλλ' ὁ Ῥώσσελ, φοβούμενος τὴν ἴδρυσιν γαλλικῆς ἡγεμονίας ἢ προστασίας ἐν Συρίᾳ, ἐπεθύμει, ὅπως ἡ σκοπούμενη ἐπέμβασις κανονισθῇ δι' ἰδίας συμβάσεως. Ταύτην δὲ ἡ Ῥωσία, ἣτις ἤδη ἦτο δυσηρεστημένη ἔκ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐπηγγελμένων τουρκικῶν μεταρρυθμίσεων, ἤθελε νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ εἰς τὴν καθ' ὅλου κατάστασιν τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας, εἰς τε τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου

Φουὰτ πασσᾶς.

καὶ εἰς τὸν Λίβανον. Καὶ ἡ μὲν ῥωσικὴ εἰσῆγησις ἀπερρίφθη, πρότασις δὲ τῆς Ἑλλάδος περὶ ἀποστολῆς ἀποσπάσματος εὐζώνων καὶ δύο πολεμικῶν πλοίων δὲν ἔγεινε δεκτὴ, καὶ τῇ 22 Ἰουλίου αἱ δυνάμεις αἱ ὑπογράψασαι τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων, ἐξαιρουμένης τῆς Σαρδινίας, ὑπέγραψαν ἐν Παρισίοις πρωτόκολλον μεταβληθὲν μετὰ ἓνα μῆνα εἰς σύμβασιν. Σῶμα μὴ ὑπερβαῖνον δωδεκασχιλίους Εὐρωπαϊοὺς στρατιώτας, ὃν ὁ Ναπολέων Γ' παρέσχε πάραυτα τοὺς ἑξακισχιλίους, ἔμελλε «νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς

τάξεως», ἀλλ' ἡ κατοχὴ δὲν ὄφειλε νὰ παρεκταθῇ πέραν ἕξ μηνῶν. Αὕτη δὲ ἡ «ἐνεργὸς σύμπραξις» τῶν δυνάμεων μετὰ τοῦ σουλτάνου ἐδικαιολογήθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἐνάτου ἄρθρου τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, ὅπερ ἐφαίνετο κωλύον τὴν ἀνάμιξιν αὐτῶν εἰς τὰ ἔσωτερικὰ πράγματα τῆς Τουρκίας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσῃ ἡ γαλλικὴ στρατιὰ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Beaufort d'Hautpoul, ἀξιωματικὸν ἔχοντα πείραν τῆς Συρίας, ὁ ἐπὶ τῶν ἔξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Τουρκίας Φουὰτ πασσᾶς, ὃν ὁ σουλτάνος εἶχεν ἀποστείλει ὡς ἔκτακτον αὐτοῦ ἐπίτροπον εἰς τὴν Ῥωσίαν ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῶν σφραγῶν, εἶχε προβῆ εἰς παραδειγματικὴν τιμωρίαν. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἑκατὸν δέκα στρατιῶται εἶχον τυφεκισθῆ, πενήκοντα καὶ ἑπτὰ πολῖται εἶχον ἀπαγχονισθῆ, αὐτὸς ὁ πασσᾶς εἶχε φονευθῆ κρυφίως, καὶ ὁ Ἀβδ-ελ-καδὲρ εἶχε παρασημοφορηθῆ. Ἄλλ' ὅτε οἱ Γάλλοι προέβη-

σαν εἰς καθαρισμὸν τοῦ Λιβάνου, οἱ Δρούσοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐκφύγωσιν ἔνεκα τῆς συγκαταβάσεως τοῦ Φουὰτ ἢ τῆς ἀβελτερίας τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, οὕτω δ' ἡ γαλλικὴ ἐκστρατεία ἀπέβη ἀπλῶς «ἐλεῆμων περίπατος». Καὶ ὁ μὲν Θουβενὲλ ἐπειράθη νὰ ἐπιτύχῃ παράτασιν τῆς ἐν Συρίᾳ διαμονῆς τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' ὁ Ῥώσσελ, φοβούμενος τὰ κατὰ τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου σχέδια τοῦ Ναπολέοντος, ἀντετάχθη εἰς τὴν πρότασιν ταύτην, καὶ τέλος συμφωνήθη, ὅτι τῇ 24 Μαΐου ἔπρεπε νὰ ἔχῃ συντελεσθῆ ἡ ἐκκένωσις τῆς χώρας. Οὕτω, πλὴν τῆς αὐξήσεως τῆς δημοτικότητος τοῦ ναπολεονείου ἄσματος Partant pour la Syrie, διὰ τῆς ἐννεαμήνου γαλλικῆς κατοχῆς τῆς Συρίας δὲν ἐπετεύχθη τι ἄξιον λόγου. Διεθνεῖς ἀντιζηλῖαι ἐβοήθησαν καὶ πάλιν τοὺς Τούρκους, καὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιτροπείᾳ τῇ συνεδρευσάσῃ ἐν Βηρυτῶ ἡ ὑπὲρ τῶν Δρούσων συνηγορία τοῦ λόρδου Dufferin ἐμετρίασεν ἐλεημόνως τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Διακόσιοι τεσσαράκοντα πέντε Δρούσοι ἐξωρίσθησαν εἰς Τρίπολιν τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἄλλοι εἰς τὰ φρούρια τοῦ Βελιγραδίου καὶ τοῦ Βιδινίου· ὁ δὲ πασσᾶς τῆς Βηρυτοῦ ἐξέφυγε τὸν θάνατον, μετενεχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀποζημιώσεις ἐπληρώθησαν ὑπὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, καίτοι λίαν ἀτάκτως, εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Δαμασκοῦ καὶ τοῦ Λιβάνου καὶ συνεπληρώθησαν διὰ γαλλικῆς χορηγίας.

Ὑπελείπετο πλέον ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς διοικήσεως τοῦ Λιβάνου. Ἡ διεθνὴς ἐπιτροπεία ἀπεφάσισεν, ὅπως τὸ ὄρος ἐκεῖνο ἀποτελέσῃ αὐτόνομον ἐπαρχίαν ὑπὸ Ὄθωμανὸν γενικὸν διοικητὴν, ἐκλεγόμενον ἔκ τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Τὰ δὲ σύνορα τῆς ἐπαρχίας ταύτης περιορίσθησαν διὰ τῆς ἀποχωρίσεως τῆς Βηρυτοῦ καὶ ἰκανῶν χωρίων. Διηρέθη δ' ὁ Λίβανος εἰς ἕξ διαμερίσματα, τρία μὲν διοικούμενα ὑπὸ Μαρωνιτῶν, ἐν δὲ ὑπὸ Δρούσου, ἐν ὑπὸ ὀρθοδόξου Ἑλληνοῦ καὶ ἐν ὑπὸ Οὐνίτου. Ὡς πρωτεύουσα δ' ὠρίσθη τὸ Ντεῖρ-ελ-Καμάρ, ἀποτελοῦν ἰδίαν χριστιανικὴν περιοχὴν ἐν τῷ διαμερίσματι τῶν Δρούσων. Συνεπληροῦτο δὲ ὁ καταστατικὸς ἐκεῖνος χάρτης τοῦ 1861 διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως συμβουλίων κατ' ἐπαρχίας καὶ διαμερίσματα, δι' ἐπιχωρίου ἀστυνομίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς φόρου, ὅστις ἔμελλε νὰ δαπανᾶται κυρίως ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ὄρους. Ἡ ὑπογραφή τοῦ χάρτου ἐκείνου ὑπῆρξε σχεδὸν ἡ τελευταία πρᾶξις τοῦ Ἀβδουὺλ Μετζίτ. Ἀποθανὼν δὲ τῇ 13 Ἰουνίου 1861 κατέλιπεν ὄπισθεν αὐτοῦ τὴν μνήμην ἡγεμόνος φιλανθρώπου, προς-

παθήσαντος, εἰ καὶ ματαίως, νὰ συνεχίσῃ τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ πατρὸς καὶ κληροδοτήσαντος εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἀβδουὺλ Ἀζίζ, ὅστις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ στήριγμα τῆς ἀντιδραστικῆς φατρίας, δημόσιον μὲν ταμεῖον ἐμπερίστατον, πρόγραμμα δὲ προόδου ἀτέλεστον, ἀπειλητικὴν κατάστασιν πραγμάτων ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ ὄργανισμὸν τοῦ Λιβάνου ἀδοκίμαστον, οὐδένα τῶν κατοίκων αὐτοῦ εὐαρεστοῦντα.

Ὁ πρῶτος Χριστιανὸς γενικὸς διοικητὴς τοῦ ὅρους, καθολικὸς

Ἀβδουὺλ Ἀζίζ.

Ἀρμένιος εὐπαιδευτὸς καὶ πεπειραμένος περὶ τε τὴν διπλωματίαν καὶ τὴν διοίκησιν, ἔγεινε δεκτὸς μεθ' ὑπονοίας καὶ δυσαρεσκείας. Οἱ μὲν Μαρωνῖται εἶχον ἀξιῶσει γενικὸν διοικητὴν ἐκ τῆς ἰδίας ἐαυτῶν φυλῆς, οἱ δὲ Δροῦσοι εἶχον ἀποβάλλει τὰ τιμαριωτικά αὐτῶν προνόμια καὶ εἶχον καταβιβασθῆ εἰς θέσιν ὑποδεεστέραν τῆς τῶν Ἑλλήνων, οἱ δ' Ἑλληνες, οἵτινες, καθ' ἃ ἠδύνατο νὰ φανῆ, ἦσαν οἱ κυρίως ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ἀναδιοργανώσεως, ἐθεώρουν τὸν Νταουτ πασ-

σᾶν ὡς ἐχθρὸν, ἅτε ὄντα Ἀρμένιον. Τὸ δημοκρατικὸν τμήμα τῶν Μαρωνιτῶν ἠρνήθη νὰ πληρόνη φόρους εἰς ξένον αὐταρχικὸν, ὅστις συνεδέετο πρὸς τὴν ἐπιχώριον ἀριστοκρατίαν. Ἄλλ' ὁ εὐστροφὸς Ἀρμένιος ὑπερενίκησε πάντα τὰ ἐπιπροσθοῦντα ἐκεῖνα ἐμπόδια. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξησφάλισε διὰ δόλου τὴν ἀπέλασιν τοῦ Μαρωνίτου φυλάρχου Καράμ, ἔπειτα δ' ἀπεμάκρυνε τοὺς Τούρκους στρατιώτας, καὶ περιώδευσε ἀνὰ τὸν Λίβανον, ὅπως δι' αὐτηκοίας λάβῃ γνῶσιν τῶν παραπόνων τῶν ἐγκατοίκων. Οὕτω κατὰ μικρὸν ἀποκατεστάθη ἡ ἐμπιστοσύνη, καὶ ἡ ἰδιωτικὴ ἐκδίκησις ὑπεχώρησε εἰς τὸν νόμον, τὰ πάντα δ' ἔβαινον καλῶς, ὅτε τῷ 1863 διὰ τῆς ἀπολύσεώς τινων τῶν ἐξορίστων Δροῦσων ἐπανῆλθον εἰς τὸν Λίβανον οἱ αἵτιοι τῶν σφαγῶν. Ὁ Νταουτ ἔλυσε καὶ ταύτην τὴν δυσκολίαν

διὰ τοῦ σχεδίου ἐξαγοράσεως γαιῶν. Οἱ Δροῦσοι ἐπώλησαν τὴν κινήτην αὐτῶν οὐσίαν καὶ μετενάστευσαν οὕτω παμπληθεῖς εἰς τὸ εὐφορον Χαουράν, τὸ Βασάν τῆς Γραφῆς, ὥστε τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἐπωνομάσθη «Ὁρος τῶν Δροῦσων». Αἱ δ' ἐπιτυχίαι αὐταὶ ἐξησφάλισαν εἰς τὸν γενικὸν διοικητὴν τὸν ὁμόφωνον αὐτοῦ καὶ πάλιν διορισμὸν μετὰ τὴν λήξιν τῆς τριετοῦς θητείας τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐκ τῆς πείρας ἀπεκαλύφθησαν ἐλαττώματα ἐν τῇ πρακτικῇ ἐκτελέσει τῆς θεωρητικῆς διοργανώσεως, συνταχθείσης ὑπὸ διπλωματῶν ἀγνοούντων τοὺς ἰδιάζοντας ὅρους τῶν κατὰ τὸν Λίβανον. Διὸ συνετάχθη νέον καταστατικὸν τροποποιεῖν καὶ ἀπλοποιεῖν τὸ τοῦ 1861, καὶ ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Τουρκίας καὶ τῶν πέντε δυνάμεων ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 25 Αὐγούστου 1864. Ὁ Λίβανος ἐξηκολούθει διοικούμενος ὑπὸ Χριστιανοῦ διοικητοῦ, διοριζομένου ὑπὸ τῆς Πύλης, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Νταουτ παρετάθη ἐπὶ πέντε ἔτη. Κατεστάθη δὲ καὶ ἑβδομον διαμέρισμα, διοικούμενον ὑπὸ Μαρωνίτου, χάριν τῆς ἀναλόγου πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῶν Μαρωνιτῶν ἀντιπροσωπεύσεως αὐτῶν, οἵτινες ἀπετέλουν τὸ πολυαριθμώτατον στοιχεῖον τῶν κατοίκων. Τὰ συμβούλια τῶν διαμερισμάτων κατηργήθησαν, καὶ τὸ ἐπαρχιακὸν συμβούλιον ἀναδιοργανώθη οὕτως, ὥστε τῶν δώδεκα μελῶν αὐτοῦ τέσσαρες μὲν ἦσαν Μαρωνῖται, τρεῖς δ' Ἑλληνες τῶν δύο δογμάτων καὶ δύο Μουσουλμᾶνοι, ὧν ὁ μὲν ἀνῆκεν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους Σουννίτας, ὁ δὲ εἰς τοὺς αἰρετικούς Μεταβιλέ. Πάντα τὰ τιμαριωτικά προνόμια καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου, οὗ ἀπήλανον τὰ ἐκκλησιαστικὰ καθιδρύματα, κατηργήθησαν, ἀλλ' ἡ λύσις ἀμφισβητήσεως μεταξὺ ἐκκλησιαστικῶν ἀφέθη εἰς μόνην τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Ἐκαστον χωρίον ἀπέβη κοινότης, ἧς δήμαρχος καὶ εἰρηνοδίκης ἦτο τοπικὸς σείχης. Σῶμα ἀστυνομικὸν ἦτο ὑπεύθυνον διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως, καὶ ἐπανελήφθη ἡ διάταξις, καθ' ἣν τὰ τριςχιλία πεντακόσια πουργία τὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς 14.583 ἀγγλικὰς λίρας καὶ ἑπτὰ περίπου σελίνια, εἰς ὅπερ ποσὸν ὠρίσθη κατὰ τὸ ἐνεστῶς ὁ φόρος, ὧφειλον νὰ δαπανῶνται χάριν τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν, οἷονδήποτε δὲ περισσεύμα ἐμελλε νὰ πληρόνηται εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον.

Ὁ κανονισμὸς δὲ οὗτος, ὅστις δὲν δύναται νὰ μεταβληθῆ ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν δυνάμεων, ἀποτελεῖ μέχρι καὶ τῆς σήμερον, μετὰ τὴν πάροδον σχεδὸν ἡμίσεος αἰῶνος, τὸν καταστατικὸν χάρτην τοῦ Λιβάνου, ἐρησιέμευσε δὲ ὁμοίως καὶ ὡς πρότυπον διὰ τὴν Κρή-

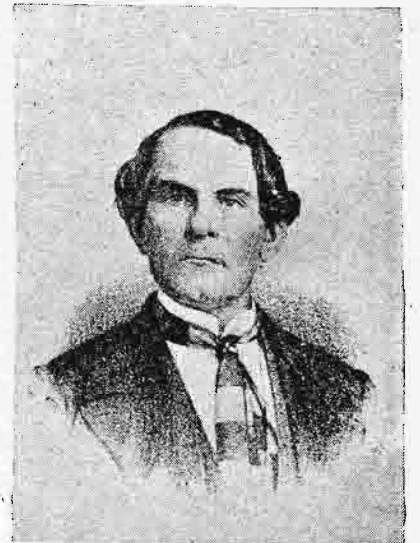
σαν ἐκ νέου διὰ τοῦ Χάττι-χουμαγιούν τοῦ 1856. Καὶ δὲν ἦσαν μὲν βαρεῖς οἱ φόροι τῶν Κρητῶν, ἐπειδὴ ἐκτὸς τῆς δεκάτης τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, κατὰ μέσον ὄρον ἀντιστοιχούσης εἰς δώδεκα περίπου δραχμὰς καὶ ἡμίσειαν κατὰ κεφαλὴν, ἐπλήρονον μόνον ἓνα δασμὸν ὡς ἀντάλλαγμα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἄλλ' οἱ εἰσπράκτορες τοῦ δασμοῦ τούτου, ὅστις δὲν ἦτο καθ' ἑαυτὸν βαρὺς, ἐπειδὴ ἀνήρχετο μόνον εἰς περίπου 139.000 δραχμὰς διὰ τὴν ὅλην νῆσον, ἦτοι περίπου μίαν δραχμὴν κατὰ κεφαλὴν, ἀπῆτουν τὴν σύγχρονον πληρωμὴν τῶν καθυστερήσεων δύο ἐτῶν, καὶ τινες ὑπεράγαν πρόθυμοι πράκτορες ἠπειλοῦν τὴν ἐπιβολὴν ἄλλων φόρων, ὧν προοίμιον ἐφαίνετο ὅτι ἦτο ἡ νέα ἀπογραφή τῶν κατοίκων. Καὶ ὁ μὲν γενικὸς διοικητὴς Βελῆ πασσᾶς, γέννημα τῆς Κρήτης καὶ υἱὸς τοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη βαλῆ τῆς νήσου, εἶχε διοικήσει φιλανθρώπως καὶ φιλελευθέρως καθ' ὃ σύστημα εἶχε διδαχθῆ πρεσβεύσας ἐν Παρισίοις· ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ περὶ κατασκευῆς ὁδῶν, ἣτις ἐχαιρετίσθη κατ' ἀρχὰς μετ' ἐνθουσιασμοῦ, εἶχε γεννήσει ἀντιπαθείας ἐναντίον αὐτοῦ παρὰ τοῖς χωρικοῖς, οἵτινες ὄφειλον νὰ παρέχωσι τὴν ἐργασίαν καὶ πληρόνωσι μίαν δραχμὴν καὶ δέκα λεπτὰ κατὰ κεφαλὴν, ἡ δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἀνοχὴ θρησκευτικῶν μεταστάσεων εἶχεν ἀγάγει εἰς ἔριδας περὶ προσηλυτισμοῦ. Ἄλλ' ἔρεισμα ἀπασῶν τούτων τῶν αἰτιάσεων ἦτο ὁ πόθος τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου ὑπὲρ ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἢ τοῦλάχιστον ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως κρητικῆς ἡγεμονίας ὑπὸ τὸν Καλέργην, τὸν ἥρωα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1843, καὶ αὐτὸν ὄντα Κρητὰ τὸ γένος¹. Ὁ δὲ καιρὸς ἦτο κατάλληλος διὰ τοὺς Κρητάς, ἐπειδὴ ἡ Γαλλία ὑπερεμάχει αὐτῶν καὶ οἱ Τοῦρκοι εὐρίσκοντο ἀπησχολημένοι περὶ τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ Μαυροβουνίου. Οὕτω δὲ οἱ ὄρεινοὶ ἐκεῖνοι Σέρβοι παρέσχον τὴν πρώτην αὐτῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν τελευταίαν ὑπηρεσίαν εἰς τοὺς Ἑλληνας νησιώτας τοὺς ὁμοίως ἀφωσιωμένους εἰς τὴν ιδέαν τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁμοίως ἐτοιμοὺς νὰγωνισθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς. Διὸ ἡ Πύλη, πρὶν ἢ χυθῆ πολὺ αἷμα, ἀντικατέστησε συνετῶς τὸν εὖνουν μὲν, ἀλλὰ μισητὸν διοικητὴν δι' ἄλλου ἠπιωτέρου, τοῦ Σαμῆ πασσᾶ, ὑποσχεθεῖσα τὴν ἰδρυσιν ἐπαρχιακῶν συμβουλίων καὶ ἄλλας παραχωρήσεις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Χάττι-χουμαγιούν τοῦ 1856.

¹ Ἴδε τὴν ἔκθεσιν τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας ἐν Κρήτῃ *Longworth* ἐν ἔτει 1858 ἐν τοῖς *Parliamentary Papers* 1867-8 Τόμ. LXXIII ἀρ. 3965,1.

Ἄλλ' αἱ ἐπαγγελίαι αὗται, αἵτινες εἶχον καταστρίψει ἢ μᾶλλον ἀναβάλλει τὴν ἐπανάστασιν, δὲν ἐτηρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατόπιν γενικοῦ διοικητοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ, οὗ σκοπὸς ἦτο ἡ αὔξησης τῆς ἰδίας περιουσίας καὶ ἡ προαγωγή τοῦ ἰδίου σταδίου. Αἴτησις, ὑποβληθεῖσα τῷ 1864 εἰς τὸν σουλτᾶνον καὶ ἐκθέτουσα τὰ παράπονα τῶν Κρητῶν, ἐξουδετερώθη ὑπὸ ἐτέρας ἀνταφορᾶς, οὕτω δὲ δυσαρέσκεια, αὔξηθεῖσα ὑπὸ δύο κακῶν συγκομιδῶν, ἐξηκολούθησεν ἐπεκτεινομένη, ἕως τὸν Μαῖον τοῦ 1866 τετρακισχίλιοι περίπου Χριστιανοὶ συνήλθον εἰς Περιβόλια, ὅπως συζητήσωσι τὴν κατάστασιν. Τῇ δὲ 14 Μαΐου συνετάχθη νέα αἴτησις, ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ 1864, ὅπως ὑποβληθῇ εἰς τὸν σουλτᾶνον. Οἱ Χριστιανοὶ παρεπονοῦντο περὶ τῶν ποικίλων δασμῶν τῶν ἀπὸ τοῦ 1858 εἰσπραττομένων ἐπὶ διαφόρων ὠνίων, ἐπὶ τῆς πωλήσεως τοῦ οἴνου, ἐπὶ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ ἄλατος· τούτων ὁ τελευταῖος δασμὸς ἦτο ἰδιαζόντως βαρῦς, ἐπειδὴ παρέβλαπτε τὴν κυριωτάτην βιομηχανίαν τῶν Κρητῶν, τὴν σαπυνοποιίαν. Οὐδὲ καθυσάχασε τοὺς Κρητὰς τὸ τουρκικὸν ἐπιχείρημα, καθ' ὃ οἱ φόροι οὗτοι ηὔξηθησαν ὡς ἀντισήκωμα τοῦ δημοσίου ταμείου ἐπὶ ταῖς ζημίας, ἃς ὑφίστατο ἕνεκα τῆς ἐλαττώσεως τῶν ἐξαγωγικῶν τελῶν καθ' ἅπασαν τὴν αὐτοκρατορίαν. Παρεπονοῦντο δὲ πρὸς τούτοις οἱ Κρητῆτες περὶ τοῦ πιεστικοῦ συστήματος τῆς ἐκμισθώσεως τῶν φόρων, περὶ τῆς ἐλλείψεως γεφυρῶν καὶ ὁδῶν, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι πράγματι οὐδὲν εἶχον πράξει πρὸς προαγωγήν τῆς συγκοινωνίας τῆς νήσου κατὰ τοὺς δύο αἰῶνας τῆς τουρκοκρατίας, καὶ περὶ τῆς ἀπρεποῦς ἀναμίξεως τοῦ Ἰσμαήλ εἰς τὰς ἐκλογὰς τῶν «συμβουλίων τῶν γερόντων», καθ' ἃ ἐκαλοῦντο τὰ συμβούλια ταῦτα γραφικῶς, παρὰ τὰς πρὸ ὀκτῶ ἐτῶν δοθείσας ἐπαγγελίας. Ἀπήτησαν τὴν ἴδρυσιν τραπέζης χάριν παρακωλύσεως τῆς τοκογλυφίας τῶν ἐμπόρων τοῦ ἐλαίου, παρ' ὧν καὶ μόνων οἱ κτηματῆται ἠδύναντο νὰ λάβωσι δάνεια· ἠξίωσαν δικαστικὴν μεταρρύθμισιν, ἐπειδὴ αἱ μὲν ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων ἐξεδίδοντο τουρκιστὶ καὶ οὐχὶ ἐν τῇ γλώσσῃ τῇ κατανοουμένῃ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἢ δὲ μαρτυρία Χριστιανοῦ δὲν ἴσχυεν ἀπέναντι τῆς μαρτυρίας Μουσουλμάνου, ἢ φυλάκισις παρετείνετο πολλάκις ἐπ' ἀόριστον, καὶ ὑπῆρχε τὸ ἔθος τῆς ἐπὶ ὀμηρεῖα συλλήψεως συγγενοῦς τοῦ ἀποδράσαντος ἢ ἀνυποτάκτου ἐνόχου. Ἡ ἔλλειψις σχολείων, τὸ κλείσιμον τῶν τουρκικῶν λιμένων πλὴν τριῶν καὶ οἱ περιορισμοὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ὧν ἕνεκα οἱ εἰς τὸν χριστιανισμὸν μεταστάντες Μωαμεθανοὶ ἠναγκάζοντο νὰ

ἐγκαταλείπωσι τὴν νῆσον, συνεπλήρουν τὸν κατάλογον τῶν δεινῶν, ἅτινα ὑφίσταντο οἱ Κρητῆτες.

Καὶ μέχρι μὲν τινος ἐγένετο λόγος περὶ μεταρρυθμίσεων καὶ οὐχὶ ἐπαναστάσεως. Ἀργότερον δὲ μόνον οἱ Κρητῆτες ὑπέβαλον εἰς τὴν βασιλίσσαν Βικτωρίαν, τὸν Ναπολέοντα Γ' καὶ τὸν τσάρον αἴτησιν περὶ ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἢ, ἂν αὕτη ἦτο ἀδύνατος, περὶ μεταρρυθμίσεως τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως. Ὁ Κλάρενδων, ὅστις τότε ἦτο ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀπήνησεν, ὅτι ἔμελλον μὲν νὰ παραχωρηθῶσι μεταρρυθμίσεις, ἀλλ' ὅτι «ἡ κατάστασις καὶ αἱ ἀπόψεις τῶν Ἰονίων νήσων ὄφειλον νὰποτρέψωσι τοὺς Κρητὰς ἀπὸ τοῦ πόθου ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος». Ἡ γνώμη δὲ αὕτη τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Δραγούμη, τοῦ πρότινων ἐτῶν πρωθυπουργοῦ, ὄντος τότε δικαστοῦ ἐν Κερκύρα, ἀμφισβητησῶν ἀποθαρρυντικῶν ἐκθέσεων, ἃς τὸ ἄγγλικὸν ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν εἶχε λάβει παρὰ τῶν προξένων τῶν τριῶν μεγάλων νήσων μετὰ τὴν ἐνωσιν καὶ ἰδίως ἐκ Κερκύρας, ὧν οἱ κάτοικοι παριστάνοντο αἰσθανόμενοι, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε μεταχειρισθῆ αὐτοὺς «ὡς λαὸν κατακτηθέντα» ἢ κατὰ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τινος Κερκυραίου «ὡς τιμᾶριον τῶν πολιτευτῶν τῶν Ἀθηνῶν». Ἡ τελεία ἀποπομπὴ ἢ ἡ ἐλάττωσις τοῦ μισθοῦ Ἑπτανησίων ὑπαλλήλων, ἢ κατάργησις τῆς ἕνεκα χρεῶν φυλακίσεως, τῆς μόνης ἐγγυήσεως, ἣν εἶχον οἱ γαιοκτήμονες χάριν ἐκπληρώσεως τῶν συμβολαίων τῶν μισθωτῶν τῶν κτημάτων, καὶ ἡ ἀφομοίωσις τοῦ νομοθετικοῦ συστήματος πρὸς τὸ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος προεκάλεσαν τὴν ὑπὸ τῶν γαιοκτημόνων τῆς νήσου ὑποβολὴν ἀναφορᾶς εἰς τὸν βασιλέα, καὶ ἤγαγον τὸν Στέφανον Παδοβᾶν, τὸν πρὸ μικροῦ ἡγέτην τῶν Κερκυραίων ῥιζοσπαστῶν, εἰς τὸ νὰ ἐγκαταλίπη τὴν βουλὴν ἐξ ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ κληθέντα «σφαγιασμὸν τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἰδίως τῆς Κερκύρας». Καὶ ἐν ᾧ ἄφ' ἐνὸς «ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἐπεκράτει κατάστασις πενίας καὶ ἀθυμίας», καὶ οἱ ἐξ ἀγροτικοὶ βουλευταὶ φανερῶς

Στέφανος Παδοβᾶς.

συνηγόρουν ὑπὲρ ἐξαλείψεως ἀπασῶν τῶν ἰδιωτικῶν ὀφειλῶν, ἀναλόγου πρὸς τὰς χρεῶν ἀποκοπὰς τῶν ἀρχαίων, διὰ βαρέος φόρου ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ βαρέων εἰσαγωγικῶν δασμῶν, ἀφ' ἑτέρου ὁ μητροπολίτης Κεφαλληνίας διεμαρτύρετο ἐναντίον τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑπτανήσου ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου καὶ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου τῆς τέλος ἐκτελεσθείσης τῷ 1866. Ἄλλ' οὐχ ἦττον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ δὲν ὑπῆρξε πειστικόν, ἐπειδὴ δὲν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα τῶν Κρητῶν· πλὴν δὲ τούτου οἱ μὲν Ἑπτανήσιοι εἶχον τύχει τῶν ὑλικῶν ὠφελημάτων τῆς ἀγγλικῆς προστασίας ἐπὶ σχεδὸν ἡμισυν αἰῶνα, οἱ δὲ Κρηῖτες δὲν εἶχον ἀξιωθῆ πράγματι ἀγαθῶν, ὑλικῶν ἢ ἄλλων, ἐκ τῶν ἀνομολογουμένων αὐθαιρεσιῶν τῶν Τούρκων, ὧν τὴν διοίκησιν καὶ αὐτὸς ὁ θερμότερος τῶν συνηγόρων «τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας» δὲν θὰ ἠδύνατο βεβαίως νάντιπαραβάλλῃ πρὸς τὴν ἀγγλικήν. Ἄλλ' ὅμως ὁ τε λόρδος Στάνλεϋ, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Κλάρενδων κατὰ τὴν πτώσιν τοῦ ὑπουργείου τῶν φιλελευθέρων τὸν Ἰούνιον τοῦ 1866, καὶ ὁ Γάλλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐξηκολούθησαν ὑποστηρίζοντες τὴν τουρκικὴν ἐν Κρήτῃ κυριαρχίαν, παρελκύνοντες οὕτως ἐπὶ τριάκοντα ἔτη καὶ ὑπερέκεινα τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῆς Κρήτης. Ἰδίως δ' ἐπὶ τὸν Στάνλεϋ ἐπιρριπτέα βαρεῖα εὐθύνη ἐπὶ τῇ Ἰλιάδι τῶν συμφορῶν, ἃς συνεπήγαγεν ἡ τοιαύτη ἀναβολή.

Αἱ δὲ παρελκύνσεις τῆς Πύλης καὶ ἡ ἐν τέλει ἄρνησις αὐτῆς περὶ ἀφέσεως τῶν φόρων, αἱ παρορμήσεις τοῦ ἀγωνιστοῦ ἱερέως Παρθενίου Κελαϊδῆ, ἡ ἐν Ἀθήναις ἐπίδρασις τῶν Κρητῶν καὶ ἀνεπισημῶν Ἑλλήνων συνεργῶν καὶ αἱ πολεμικαὶ παρασκευαὶ τοῦ Ἰσμαήλ, ὅστις συνήθροισε τοὺς Μουσουλμάνους ἐντὸς τῶν τριῶν κυρίων φρουρίων τῆς νήσου, τῶν Χανίων, τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῆς Ῥεθύμνης, προεκάλεσαν ἐπανάστασιν, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ προληφθῆ ἢ τοῦλάχιστον νάναβληθῆ καὶ πάλιν διὰ ταχείας ἐπανορθώσεως τῶν κακῶν, ὑφ' ὧν ἔπασχεν ἡ Κρήτη. Πράγματι δ' ἡ Πύλη ἐμερίμνα νὰ προκαλέσῃ ἔνοπλον ἐξέγερσιν, ἣτις θὰ καθίστανεν εἰς αὐτὴν δυνατὴν τὴν μεταδίβασιν τῆς φιλοταράχου νήσου εἰς τὸν ὑποτελεῆ αὐτῆς χεδίβην Ἰσμαήλ, εἰς οὗ τὸν περιφανῆ προκάτοχον ἦτο ὑποτεταγμένη ἡ Κρήτη ἀπὸ τοῦ 1832 μέχρι τοῦ 1840. Τὸ δὲ σχέδιον τοῦτο δὲν ἦτο δυσάρεστον εἰς τὴν Γαλλίαν, ἣτις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐξέτεινε τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐν Αἰγύπτῳ διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς διώρυγος

τοῦ Σουέζ. Αἰγυπτιακὰ στρατεύματα ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν νήσον, καθ' ἃ τῷ 1823, καὶ ἔγειναν εἰς τοὺς Κρητας ἐξ Αἰγύπτου προσφοραὶ πρὸς ἴδρυσιν τραπέζης, ἀνέγερσιν σχολείων καὶ κατασκευὴν ὁδῶν, ἂν ἤθελον συναινέσει εἰς τὴν μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἐνωσιν. Ἄλλ' ἀντὶ τῆς ἀποδοχῆς τῶν τοιούτων προτάσεων οἱ Κρηῖτες συνῆλθον εἰς γενικὴν συνέλευσιν ἐν Σφακίοις τῇ 21 Αὐγούστου, ἐψήφισαν τὴν κατάλυσιν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἐνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἦδη τότε ἤρχισε ῥέον τὸ αἷμα· ἦττα δὲ τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τὰ Πηγάδια τῶν Ἀποκορώνων ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἰσμαήλ καὶ εἰς τὸν διορισμὸν γενικοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ, Ἀλβανοῦ αὐστηροῦ μὲν, ἀλλὰ δικαίου, εἰ καὶ ἀνηλεοῦς, ὅστις εἶχεν ἀπαγ-

Ῥέθυμνα.

χονίσει τοὺς Κρητας τῷ 1833 εἰς Μουρνιές, καὶ ὅστις, ἐκ τῆς προτέρας αὐτοῦ τριακονταετοῦς ἐν τῇ νήσῳ διοικήσεως, ἦτο γνωστὸς ὡς Κιριτλῆς, ἦτοι Κρητικὸς. Ὡς

βοηθὸς δ' αὐτοῦ ἐστάλη ὁ ἐν Αἰγύπτῳ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ὧν καὶ αὐτὸς Κρηῖς ἐκ τῶν τουρκευσάντων.

Ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἐξήγειρεν, ὡς εἰκὸς, τὰς θερμοτάτας τῶν συμπαθειῶν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπέδρασε τὰ μέγιστα ἐπὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ συντάγματος ὁ δημόσιος ἐν Ἑλλάδι βίος εἶχε διακυμανθῆ ὑπὸ ἀδιακόπων ὑπουργικῶν μεταβολῶν, προερχομένων κυρίως ἐκ τῆς ἐνοχλητικῆς παρουσίας τοῦ Σπόννεκ, ἀποτελοῦντος ἰδίαν δύναμιν, κρυπτομένην ὀπισθεν τοῦ νεαροῦ βασιλέως. Ὑπὸ τούτου βοηθούμενος ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος διεδέχθη τὸν Μάρτιον τοῦ 1865 τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ Κανάρην ὡς πρωθυπουργὸς, ἀρξάμενος οὕτω τῶν ἐπαλλήλων αὐτοῦ πρωθυπουργιῶν. Ἄλλ' ἡ πρώτη βουλή ἢ ἐκλεχθεῖσα κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νέου συντάγματος ἀπέληξεν εἰς σύγχυσιν τῶν φατριῶν, καταστήσασαν ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν κυβερνήσεως μονίμου. Πέντε ὑπουργεῖα ἐπηκολούθησαν εἰς ἄλληλα

ἐντὸς σχεδὸν ἰσαριθμῶν ἐβδομάδων, οὐδ' αὐτὴ δὲ ἡ ἀποχώρησις τοῦ Σπόννεκ κατέπαυσε τελείως τοὺς φόβους τῆς Εὐρώπης ἢ τὴν δυσαρέσκειαν τῶν Ἑλλήνων. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὅτ' ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας τὸ ἄγγελμα, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μεγαλόνησος εἶχεν ἐπαναστατήσει. Καὶ ὁ μὲν Δεληγεώργης, ὢν τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, ἐπεθύμει τὸ κατ' ἀρχὰς οὐ μόνον νὰ βοηθήσῃ ἀνεπισήμως τοὺς Κρητὰς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ ἐτέραν ἐπανάστασιν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἡπείρῳ. Πλὴν ἀλλ'

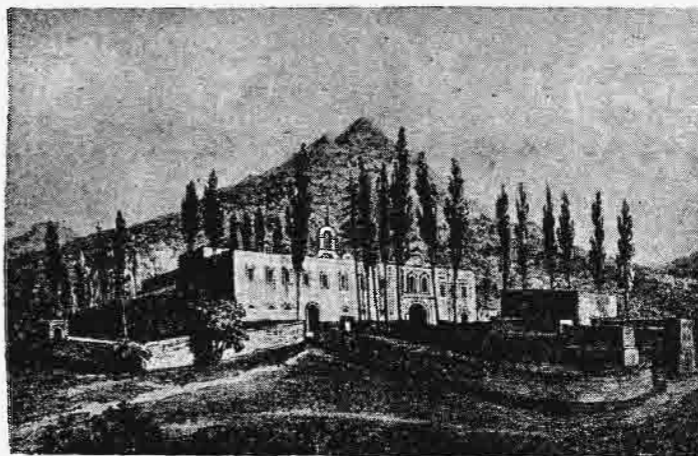
Σπόννεκ.

ὅμως ὁ βασιλεὺς, οὐ ἢ θέσις ἦτο δύσκολος, καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Βούλγαρης, ὑπολογίζοντες, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτο ἀκόμη παρεσκευασμένη εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀπεφάσισαν νὰ μὴ ἐπαναλάβωσι τὸ πείραμα τοῦ 1854, ἀλλὰ νὰ περιορίσωσι τὴν σύμπραξιν τῆς κυβερνήσεως εἰς παθητικὴν στάσιν πρὸς τοὺς ἐθελοντὰς τοὺς συρρέοντας παμπληθεῖς εἰς τὴν Κρήτην, οἵτινες εὗρον δεξιούς ἡγέτας τὸν Κορωναῖον, ἀρχηγὸν τῆς ἐθνοφυλακῆς καὶ ἡγέτην τῶν Ὀρεινῶν κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1863 ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Ἀθηνῶν μάχην, καὶ τὸν Ἰωάννην Ζυμβρακάκη, Κρητὰ ἀξιωματικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, παιδευθέντα ἐν Γαλλίᾳ. Οἱ

ἐπαναστάται διήρσαν τὴν νῆσον εἰς τρεῖς στρατιωτικὰς διοικήσεις, τὴν δυτικὴν, ἧς ἡγεῖτο ὁ Ζυμβρακάκης, τὴν κεντρικὴν, ἔχουσαν ἀρχηγὸν τὸν Κορωναῖον, καὶ τὴν ἀνατολικὴν, ἧς τὴν ἀρχηγίαν ἀνέλαβεν ὁ Κρητὴς Κόρακας, ἐν ᾧ συγχρόνως τὸ μικρὸν ἀτμόπλοιο Πανελλήμιον, ἔχον ἄγγλους μηχανικούς, ἀφόβως διέσχισε τὸν τουρκικὸν ἀποκλεισμόν. Τὸν δὲ νοῦν τῶν Ὀθωμανῶν πολιτευτῶν ἐτάρασσε καὶ ὁ φόβος ἐνδεχομένων περιπλοκῶν πρὸς τὴν Σερβίαν, ἀνυπομονοῦσαν νὰπαλλαγῇ τῶν ὑπολειπομένων τουρκικῶν φρουρῶν.

Ἡ πανωλεθρία τῶν ὑπὸ τὸν Ζυμβρακάκη ἐπαναστατῶν παρὰ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὸ Βαφὲ τῇ 12 Ὀκτωβρίου ἐπήνεγκε τὴν προς-

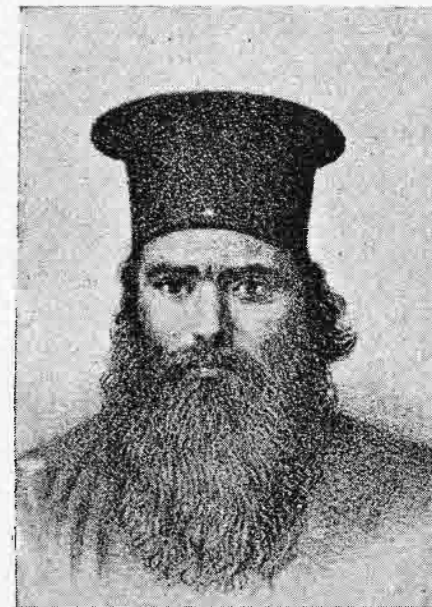
ωρινὴν καθυσύχασιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἔνιοι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Σφακιανῶν ἦλθον εἰς συνθηκολογίαν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ὁ Κορωναῖος ἀνώρθωσε καὶ πάλιν τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν νησιωτῶν διὰ τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς νήσου, ὅπου εἶχεν ἐγκαταστήσει τὸ ἀρχηγεῖον αὐτοῦ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου, κτιρίῳ ὄχυρῳ πλησίον τῆς

Ἡ μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου κατ' ἀρχαίαν χαλκογραφίαν.

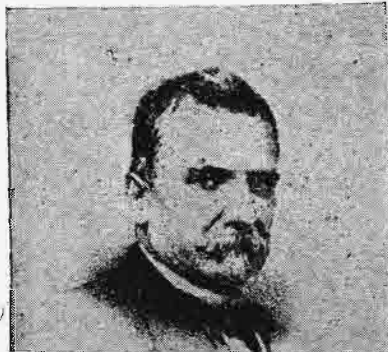
Ῥεθύμνης, ὅπερ προωρίζετο νὰποβῇ

ἡ σκηνὴ τοῦ ἡρωικωτάτου τῶν δραμάτων τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς μονῆς ἐκείνης εἶχον προσφύγει ὡς εἰς ἄσυλον πολλὰ γυναῖκες καὶ παιδιά. Ἀπόντος δὲ τοῦ Κορωναίου ἡ ἄμυνα αὐτῆς εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν Ἰωάννην Δημακόπουλον, ἄλλον Ἑλληνα ἀξιωματικόν. Κατὰ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου φρουρίου διηύθυνε τὴν ἐπίθεσιν αὐτοῦ ὁ Μουσταφᾶς. Ἄλλ' ἡ ὀχύρωσις αὐτοῦ ἀπεδείχθη ὑπερτέρα τῶν δυνάμεων τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ τῶν Τούρκων, καὶ ἐντὸς τῆς μονῆς στρατιῶται καὶ μοναχοὶ, ἔχοντες ἐπὶ τῶν χειλέων τὴν κραυγὴν Ἐλευθερία ἢ Θάνατος, ὑπερήσπισαν τὴν μονὴν ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας. Οὐδέποτε, καθόσον ἐνεθυμοῦντο, ἔλεγον οἱ νησιῶται, ἐπολεμήθη ἐν Κρήτῃ μάχη τοιαύτη. Τέλος τῇ 9 Νοεμβρίου οἱ Τούρκοι διέρηξαν τὴν σιδηρᾶν πύλην. Οἱ Αἰγύπτιοι, ὠθούμενοι ὑπὸ τῶν λογγῶν τῶν συμμαχητῶν, κατώρθωσαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς μονῆς. Τότε ὁ ἡγούμενος Γαβριὴλ

Ὁ ἡγούμενος τοῦ Ἀρκαδίου Γαβριήλ.

Μάνεσης ἐνέβαλε θρυαλλίδα εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς πυρίτιδος, ἐνόων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκατόμβην τοὺς ἀμύντορας καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους πολιορκητάς. Οἱ ἐπιζήσαντες, οἵτινες εἶχον παραδώσει τὰ ὅπλα ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει, ὅτι ἔμελλε νὰ χαρισθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ ζωὴ, ἐσφάγησαν ὡς τὸ πλεῖστον Ἡ τράπεζα, ὡς καλοῦσιν οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ τὸ ἐστιατόριον τῆς μονῆς, ἐπορφυρώθη ὑπὸ τοῦ αἵματος γυναικῶν καὶ παιδίων, καὶ Ἄγγλος ἀνταποκριτῆς, ἐπισκεφθεὶς τὴν μονὴν μετὰ τινος μῆνας, εὔρε τὰ συνεσωρευμένα λείψανα τῶν θυμάτων ἀκόμη διεσπαρμένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἥρωικὴ φρουρὰ τοῦ Ἀρκαδίου δὲν ἀπέθανε ματαίως. Οἱ στίχοι τοῦ ποιητοῦ Παράσχου ἀπεμνημόνευσαν τὴν ἀντίστασιν αὐτῆς, ἀνταξίαν τῶν ἀρίστων ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη ἐν τῷ ἐξωτερικῷ συν-

Ἀλέξ. Κουμουνδοῦρος.

εκινήθη βαθέως ἐπὶ τῇ ἀφηγήσει τῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς μονῆς· κατάλογος εἰσφορῶν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν προσφύγων ἀνεφύθη ἐν Λονδίῳ· ἐπιτροπεία Ἄγγλων παρεπιδήμων, περιλαμβάνουσα τὸν ἱστορικὸν Φίνλαιν, συνεκροτήθη ἐν Ἀθήναις, καὶ πρὸς στενοχωρίαν τοῦ τουρκοφίλου ἀγγλικοῦ ὑπουργείου ἡ μεταφορὰ τριακοσίων δεκαπέντε προσφύγων ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ σκάφους Ἀσφάλεια (Assurance) ἀπὸ τὸ Σέλινον Καστέλλι

προεκάλεσε διαδηλώσεις ὑπὲρ τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ὁ Κουμουνδοῦρος, πρωθυπουργεὺν καὶ πάλιν, εὔρισκεν ἐπαυξανομένην τὴν δυσκολίαν τῆς τηρήσεως τῆς οὐδετερότητος ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς Κρητας συμπαθείας τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω δὲ θερμὸν ἦτο τὸ αἶσθημα τοῦτο, ὥστε ἠγέρθη στάσις ἐν Πειραιεῖ, ὅπου ὁ λαὸς ἐπιτεθεὶς ἐξώθησε πάλιν εἰς τὴν θάλασσαν σῶμα ἐθελοντῶν δειλιασάντων καὶ ἐπιστρεψάντων ἐπὶ τουρκικῶν καὶ γαλλικῶν πλοίων.

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1867 αἱ δύο κυβερνήσεις αἱ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου τὰ μάλιστα εὐμενεῖς πρὸς τὴν Τουρκίαν μετέλλαξαν αἴφνης τὴν πρὸς τὴν Κρήτην στάσιν αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Στάνλεϋ, καίπερ ἐξακολουθῶν νὰ μένη ἄκαμπτος ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως, προέτεινε τὴν ἐν Κρήτῃ ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος τῆς αὐτονομίας τοῦ γενομένου νεωστὶ δεκτοῦ διὰ τὸν Λίβανον. Ὁ δὲ μαρκίων de Moustier, ὁ νέος Γάλλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν,

ὅστις ὡς πρεσβευτῆς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχεν ὑπάρξει φιλότουρκος καὶ κατὰ τινα πρόσφατον αὐτοῦ ἐπίσκεψιν εἰς Ἀθήνας εἶχε μεταχειρισθῇ πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὴν κυβέρνησιν γλῶσσαν εὐπαρησίαστον, μικρὸν ἀπέχουσαν ἀγροικίας, προέβη πολὺ περαιτέρω. «Θὰ ἦτο καλλίτερον, εἶπε τῇ 12 Ἰανουαρίου, διὰ τὴν Πύλην νὰ ἐγκαταλίπη τὴν Κρήτην» ἢ νὰ παραχωρήσῃ αὐτονομίαν. Ἐδήλωσε δὲ, ὅτι «ἡ χώρα εἶχεν ἀπολεσθῇ διὰ τὴν Τουρκίαν», καὶ προσέθηκεν, ὅτι «ἡ Κρήτη εἶχεν ἀποβῆ ἀνιάτως ἐξηλωμένον μέλος τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἦτο προτιμότερον νὰ κρωτηριασθῇ ἢ νὰ φεθῇ ὅπως ἀποβῆ ἢ ἐστία γαγγραίνης, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς πᾶν μέρος τῆς αὐτοκρατορίας». Κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐνωσις «ἦτο τὸ μόνον νῦν ἀποδεκτὸν σχέδιον», ὡς ἀφ' ἑτέρου «δὲν θὰ ἐδίσταζε νὰ ἐγκαταλίπη καὶ τὴν Θεσσαλίαν». Ἀλλὰ καὶ ὁ Γορτσακῶφ ἐκ μέρους τῆς Ῥωσίας συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως ὡς θεραπείας, καὶ τῇ 18 Μαρτίου ἅπασαι αἱ δυνάμεις, ἐξαιρουμένης τῆς Ἀγγλίας, ὑπεστήριξαν τὴν γαλλικὴν πρότασιν τοῦ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς Κρητας νὰ ποφανθῶσι διὰ δημοψηφίσματος περὶ τοῦ μέλλοντος τύπου διοικήσεως, αὐτονομίας οἷα ἡ τῆς Σάμου, συστήματος ὁμοίου πρὸς τὸ μολδαβοβλαχικὸν ἢ ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Οὐδέποτε εἶχον ὑπάρξει πλειότεραι εὐνοϊκαὶ προσδοκίαι λύσεως τοῦ κρητικοῦ ζητήματος· ὀρθῶς δὲ παρετήρησεν ὁ Φουὰτ πασσᾶς, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Τουρκίας, ὅτι μόνη αὐτοῦ παρηγορία ἦτο ἡ ἄρνησις τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως περὶ ἀποδοχῆς τῆς προτάσεως ἐκείνης.

Ἡ δὲ μεταβολὴ τῆς στάσεως τῶν δυνάμεων καὶ αἱ δειναὶ ἀπώλειαι τοῦ Μουσταφᾶ, οὗ ἡ στρατιὰ, ἀνερχομένη ἀρχῆθεν εἰς 17.850 ἄνδρας, εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὰ Χανία ἠλαττωμένη εἰς μόνους ἐξακισχιλίους, ἔπεισαν τὴν Πύλην νὰ ὑποσχεθῇ τὴν συγκρότησιν ἐπιτροπείας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς συντάξεως νέου συστήματος διοικήσεως, εἰς ἣν ἐπιτροπείαν προσεκλήθησαν καὶ οἱ Κρητες νὰ στείλωσιν ἀντιπροσώπους. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦτο ἀπέβη ἄκαρπον, ἐπειδὴ οἱ Κρητες πληρεξούσιοι μετέβησαν ἀπροθύμως εἰς τὴν πρωτεύουσαν, καὶ ἐπὶ αὐτῶν ἀπῆλθον ἐξ αὐτῆς προώρως ὡς ἐπὶ διαμαρτυρία. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχε συγκροτηθῆ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Σφακίοις κυβέρνησις προσωρινὴ ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Γεωργίου, καὶ ὁ πρῶν ὑπουργὸς τῆς παιδείας Δημήτριος Μαυροκορδάτος ἐξελέχθη διοικητῆς τῆς νήσου. Δυσχερῆσθη δὲ ἐναντίον τοῦ Μουσταφᾶ ἡ Πύλη ἔστειλεν εἰς τὴν Κρήτην τὸν Ὁμάρ

πασσᾶν, τὸν περιφανῆ Κροάτην στρατηγόν. Ἄλλ' ὁ Ὁμάρ ἦτο τότε γηραιὸς, μεστὸς ὑπεροψίας ἐπὶ τῇ ἀξίᾳ αὐτοῦ καὶ διατεθειμένος νὰ ὑποτιμήσῃ τὰς δυσκολίας ἐκστρατείας ἐν Κρήτῃ μετὰ τὴν ἐν Μαυροβουνίῳ κτηθεῖσαν πείραν. Τὸ σχέδιον αὐτοῦ νὰ διώξῃ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἐγκλείσῃ ἐντὸς τῶν ὄρέων τῶν Σφακίων, ἐκεῖ δὲ νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτοὺς ἐστοίχισεν εἰς αὐτὸν παρὰ τὴν μεταξὺ τῶν Κρητῶν ἀρχηγῶν διχόνοιαν δύο ἦττας, ἅς ἐξεδίκησε δι' ἀγρίων βιαιοπραγιῶν. Τὸ ἡμερολόγιον Γερμανοῦ ἀξιωματικοῦ συνοδεύοντος αὐτὸν διηγεῖται πῶς ὁ Κροάτης ἐκεῖνος «διέταξε τὴν μεραρχίαν νὰ λεηλα-

Ἀναστάσιος Κουρεντῆς.

τήση καὶ διαρπάσῃ» καὶ πῶς «ἅπαντες οἱ αἰχμάλωτοι ἐσφάγησαν ἢ ἔπαθον ἔτι χειρότερα». Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἐτέθη καὶ πάλιν εἰς ἐνέργειαν μία τῶν φρικαλεοτήτων τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1823, καὶ ὁμᾶς προσφύγων συνεπνίγη ἐν τινι σπηλαίῳ ὑπὸ τοῦ καπνοῦ πελωρίας πυρκαϊᾶς ἀναφθείσης εἰς τὸ στόμιον αὐτοῦ. Ἄλλ' οὐχ ἦττον οἱ ἐπαναστάται, καίπερ στερούμενοι ἄρμονίας, ἐξηκολούθησαν μένοντες ἀκαταδάμαστοι· ὁ μὲν Κορωνναῖος μικροῦ δεῖν κατέστρεφε τὸν στρατὸν τοῦ Ὁμάρ ἐν τινι χαράδρᾳ μεταξὺ τῆς Ρεθύμνης καὶ τοῦ Ἡρακλείου· ὁ δὲ Χατζημιχάλης Γιάνναρης, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου ἡγέ-

του τῆς «μεγάλῃς ἐπαναστάσεως» καὶ αὐτὸς ὁ μάλιστ' ἀξιοσημείωτος ἦρος αὐτῆς, ἐπέδειξε τὴν γραφικὴν ἀνδρείαν καὶ τὸ ἀρρενωπὸν δέμας Κρητὸς ἀρχηγοῦ ἐν πολλαῖς ἀψιμαχίαις, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἄλλο καταδρομικὸν, τὸ Ἀρκάδιον, οὕτως ὀνομασθὲν ἀπὸ τῆς πολυθρυλήτου μονῆς καὶ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐλληνικῆς παροικίας, κυβερνώμενον δὲ ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Ἀναστασίου Κουρεντῆ, ἐπεχείρει ἐπαλλήλους τολμηροὺς πλόας, καὶ, ὅτε τέλος τὸ πλήρωμα ἠναγκάσθη νὰ πυρπολήσῃ αὐτὸ, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, ἀντικατεστάθη τάχιστα δι' ἄλλοῦ πλοίου, τῆς Ἐνώσεως. Καὶ εἶχε μὲν καταστρέφει ὁ εὐνοούμενος στρατηγὸς τοῦ σουλτάνου κατὰ τὰ τέλη τῆς τριμήνου αὐτοῦ ἐκστρατείας ἑξακόσια χωρία, ἀλλ' εἶχεν ὁμως ἀπολέσει εἰκοσακισχιλίους ἀνδρας καὶ ὑπερέκεινα. Ὁ Χαρίλαος

Τρικούπης, ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, διεμαρτυρήθη κατὰ τῶν βιαιοτήτων ἐκείνων τοῦ Ὁμάρ· ὁ δὲ Γορτσακῶφ παρετήρησε σαρκαστικῶς, ὅτι ἡ Ἀγγλία «ἐν ἄλλαις περιστάσεσιν εἶχε φανῆ πρόθυμος νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς πόθους λαοῦ ἀγωνιζομένου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας». Τότε αὐτὸς ὁ σουλτάνος ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς ἀποπειραν συνδιαλλαγῆς, παρέσχεν ἀμνηστίαν, καὶ, ἐπειδὴ ὁ πρῶτος τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ εἶχεν ἀποτύχει, ἔστειλε τὸν μέγαν βεζύρην Ἀαλῆν πασσᾶν, ὅπως προβῇ εἰς νέαν διοργάνωσιν τῆς Κρήτης. Ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις διεμαρτυρήθη ἐναντίον τῆς ἀμνηστίας, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν πρεσβείας σταλείσης ἐξ Ἀθηνῶν ἀπέρριψε τὰς προτάσεις τοῦ Ἀαλῆ, δηλοῦσα, ὅτι μόνον ἡ συγκρότησις μικτῆς διεθνοῦς ἐπιτροπείας καὶ δημοψήφισμα χάριν τῆς ἐκδηλώσεως τῶν πόθων τῶν κατοίκων θὰ παρεῖχον ἱκανοποιητικὴν λύσιν. Ἄλλ' ὁ Ἀαλῆς ἐκάλεσε γενικὴν συνέλευσιν ἐκ τεσσάρων πληρεξουσίων ἀπὸ ἐκάστου διαμερίσματος, ὅπως ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετ' αὐτοῦ, καὶ αἱ προτάσεις αὐτοῦ διετυπώθησαν ἐν τῷ Ὀργανικῷ καταστατικῷ χάρτῃ τοῦ 1868, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ νόμος τῆς νήσου κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα δέκα ἔτη. Κατὰ τὴν διάταξιν ταύτην ἡ Κρήτη διηρέθη εἰς πέντε διοικήσεις, ὑποδιαιρεθείσας εἰς δεκαεννέα ἐπαρχίας. Οἱ δύο δὲ κυριώτατοι ἄρχοντες ἦσαν ὁ γενικὸς διοικητὴς ἢ βαλῆς καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἀρχηγός, οἵτινες συνήθως ἔμελλον νὰ εἶνε διακεκριμένοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οἵτινες διδομένης περιστάσεως ἠδύναντο νὰ συνενωθῶσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐνὸς ἀνδρός. Ὁ δὲ βαλῆς ἔμελλε νὰ ἔχῃ δύο ὑπάρχους, ὧν ὁ μὲν ἕτερος ὄφειλε νὰ εἶνε Χριστιανὸς καὶ ἔμελλε νὰ συμπαραδρεύηται ὑπὸ συμβουλίου, ὁμοίως συγκροτουμένου ἐκ Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν, κατὰ μέρος μὲν αἵρετοῦ, κατὰ μέρος δ' ἀποτελουμένου ἐκ μελῶν περιβεβλημένων ἰδίας ἀρχᾶς, οἷος ὁ Ἕλλην μητροπολίτης. Ὁμοίως δ' ἕκαστος διοικητὴς ἢ μουτεσαρίφης, ἂν μὲν ἦτο Χριστιανὸς, ἔμελλε νὰ ἔχῃ Μωαμεθανὸν ὑποδιοικητὴν ἢ μουαβῆν, ἂν δὲ ἦτο Μουσουλμᾶνος, ἔμελλε νὰ ἔχῃ Χριστιανὸν, καὶ ὁ διοικητὴς ὄφειλε νὰ συμπαραδρεύηται ὑπὸ συμβουλίου. Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία ἔμελλε νὰ διεξάγῃται ἐν ἀμφοτέραις ταῖς γλώσσαις. Γενικὴ δὲ συνέλευσις, συνισταμένη ἐκ τεσσάρων ἀντιπροσώπων, ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ «συμβουλίου τῶν γερόντων» ἐκάστης ἐπαρχίας καὶ τεσσάρων ἐξ ἐκάστης τῶν τριῶν μεγάλων πόλεων, ἀπάντων δὲ λαμβανόντων ἀντιμισθίαν διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν, ἔμελλε νὰ συνέρχεται ἐν Χανίοις εἰς ἐνιαυσίαν

σύνοδον οὐχὶ μακροτέραν τεσσαράκοντα ἡμερῶν χάριν συζητήσεως μέτρων κοινῆς ὠφελείας. Θρησκευτικὰ ζητήματα ἔμελλον νὰ συζητῶνται ἐν εἰδικαῖς συνεδρίασι, ὧν μόνον τὰ μέλη τῶν καθ' ἕκαστα θρησκευμάτων ἠδύναντο νὰ συμμετέχωσι. Καὶ νέοι μὲν φόροι δὲν ὄφειλον νὰ ἐπιβληθῶσιν, οἱ δὲ ἤδη ὑφιστάμενοι ὠρίζοντο ὡς συνιστάμενοι εἰς τὴν δεκάτην, εἰς τὴν πληρωμὴν ποσοῦ χάριν ἐξαιρέσεως ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, εἰς τοὺς δασμοὺς πνευματῶδων ποτῶν, ἄλατος καὶ καπνοῦ καὶ εἰς τὰ τέλη τῶν ὀνίων. Ἡ δὲ δεκάτη ἔμελλε νὰ χαρισθῆ διὰ τὰ δύο ἐπόμενα ἔτη καὶ νὰ περιορισθῆ κατὰ τὸ ἥμισυ διὰ τὰ δύο μεθεπόμενα¹.

Ἐν τούτοις δ' ἡ οὐκ ἄνευ μεγάλου μεταμέλου γενομένη ἀπόφασις τῆς προςωρινῆς κυβερνήσεως περὶ ἐξακολουθήσεως τῆς ἐπαναστάσεως περιέπλεξε τὴν Κρήτην εἰς ἀβέβαιον πόλεμον ἐπὶ ἐν ἀκόμη ἔτος. Ὁ Χουσεῖν Ἀβνῆ πασσᾶς, ὅστις διωρίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1867 ὡς πολιτικὸς ἅμα καὶ στρατιωτικὸς διοικητῆς, οὐτ' ἐκέρδησεν οὔτε ἀπώλεσε κρίσιμόν τινα μάχην. Ὁ δὲ Κορωναῖος εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκεῖσε δ' ἠκολούθησεν αὐτὸν καὶ ὁ Ζυμβρακάκης μετὰ ματαίαν ἀπόπειραν ἀμύνης τοῦ ὑψηλοῦ ὄροπέδιου τοῦ Ὀμαλοῦ. Τελευταία δὲ τις ἀπόπειρα πρὸς συντήρησιν τῆς ἐπαναστάσεως ἔγεινεν ἐν Ἀθήναις, ὁπόθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου μετέβη εἰς τὴν Κρήτην ὁ παλαιμάχος Μανιάτης ἀρχηγὸς Λεωνίδας Πετροπουλάκης μετὰ σώματος ἐθελοντῶν. Ἀλλὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἤγαγεν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν. Τῆ 30 Νοεμβρίου 1868 ἀπεστάλη εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τουρκικὸν τελεσίγραφον, δι' οὗ ἀπητεῖτο ἡ διάλυσις τῶν ἐθελοντῶν, ὁ ἀφοπλισμὸς τῶν τριῶν καταδρομικῶν ἢ ὁ ἀποκλεισμὸς αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν λιμένων καὶ ἡ προστασία ἀπάντων τῶν Κρητῶν προσφύγων, ὅσοι ἐζήτουν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν νῆσον. Ἐδόθη δὲ προθεσμία πέντε ἡμερῶν, καὶ ἠπειλεῖτο ἡ ἐκ τῆς Τουρκίας ἔξωσις τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων.

Ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Ἀθήναις ἦτο κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ Ἀγγλου πρέσβεως «ὁμόφωνος ἐν τῇ εὐχῇ ῥήξεως». Οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀνεκαθεν συμπαθεῖς πρὸς τοὺς Κρητάς, καὶ βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1866 εἰς τὴν πρωθυπουργίαν ἀνάρρησιν αὐτοῦ ὁ μὲν Κουμουνδοῦρος, ὅστις εἶχε συμμετάσχει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1841, κατήρξατο πολεμικῶν παρασκευῶν, καὶ ἔπεμψεν ἀπόστολον

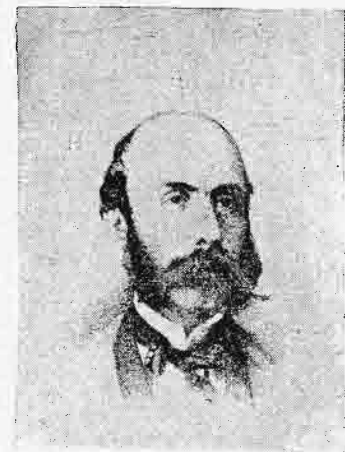
¹ Parliamentary Papers 1867 - 8 Τόμ. LXXIII σ. 469 - 83.

εἰς τὸ Βελιγράδιον, ὅπως συνολογήσῃ συμμαχίαν μετὰ τῆς Σερβίας, ὁ δὲ Τρικούπης ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον, δι' ἧς ἠξίου τὴν Κρήτην, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἡπειρον. Ἀλλ' ὁ τῆ 15 Ὀκτωβρίου τοῦ 1867 τελεσθεὶς γάμος τοῦ βασιλέως μετὰ τῆς Ῥωσίδος μεγάλης δουκίσσης Ὀλγας παρεκώλυσε τὰ πανελλήνια σχέδια τῆς φιλοπολέμου φατρίας, καὶ, ὅτε ὁ βασιλεὺς ἐπέστρεψεν, ὅπως ἀναλάβῃ τὰς ἡνίας τῆς ἀρχῆς παρὰ τοῦ κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἀντιβασιλεύσαντος θείου Ἰωάννου, τοῦ πρίγκιπος Γλυξβούργου, πρώτη αὐτοῦ πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Κουμουνδοῦρου, καίτοι οὗτος ὡς πρωθυπουργὸς εἶχε μεγάλην πλειονοψηφίαν ἐν τῇ βουλῇ. Τὸ ἰδεῶδες τῶν Ῥώσων ἦτο γενικὴ ἐξέγερσις ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς Ῥωσίας, καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον οἱ Ῥῶσοι παρεσκευάζοντο νὰ καταφέρωσι κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸ βαρύτερον τῶν πληγμάτων, ὅσα εἶχεν ὑποστῆ ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὴν ἴδρυσιν τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας. Καὶ ὁ μὲν Βούλγαρος, ὅστις ἔγεινε καὶ πάλιν πρωθυπουργὸς τῷ 1868, μετὰ τὴν γενομένην ἀπόπειραν λειτουργίας ὑπηρεσιακοῦ ὑπουργείου, βραχὺν διαρκέσαντος χρόνον, ἦτο φιλόρωσος καὶ ἠδιαφόρει περὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων· μεριμνῶν δὲ περὶ εἰρήνης, ἠθέλε καταπνίξει εὐχαρίστως τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἠρνήθη νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Κρητάς βουλευτὰς νὰ παρακαθίσωσιν ἐν τῇ νεωστὶ ἐκλεχθείσῃ ἑλληνικῇ βουλῇ. Ἀλλ' ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Πέτρος Δηλιγιάννης ἦτο κεκηρυγμένος φανερῶς ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῆς Κρήτης, ὑπὲρ ἧς εἶχε πειραθῆ νὰ τύχῃ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Ἀγγλίας. Ὅτε δὲ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1868 ὁ Γλάδστων ἔγεινε πρωθυπουργὸς, ἀνέζησαν αἱ ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ ἐπίστευον, ὅτι ὁ μέγας φιλέλληνας, ὅστις εἶχε συντελέσει εἰς τὴν παραχώρησιν τῶν Ἰονίων νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἠθέλεν ὑποστηρίξει καὶ τὴν προσάρτησιν τῆς Κρήτης. Μάτην ὁ Κλάρενδων, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ἐγνώρισεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ, ἄτε μεριμνῶν περὶ τῆς προόδου τῆς Ἑλλάδος, κατεδίκαζεν ἐνέργειαν ἐπιθετικὴν ὡς συντείνουσαν εἰς τὴν παράβλαψιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας. Ἀλλὰ, καθ' ἃ οἱ Ἐπτανήσιοι ἐν τῇ στάσει αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν, οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Κρήτης εἶχον θεωρήσει πάντοτε οὐχὶ ὡς ζήτημα οἰκονομικόν, ἀλλ' ὡς ζήτημα ἐθνικοῦ αἰσθήματος, τοῦτο δὲ ὑπὲρ τὸ δέον συχνὰ δὲν

ἔλαβον ὑπ' ὄψιν οἱ διπλωμάται ὡς παράγοντα τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐνεργείας. Οἱ δ' Ἕλληνες ὑπουργοὶ, κατηγορηθέντες ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου ὡς ἐγκαταλείποντες τοὺς Κρητας ἀδελφοὺς καὶ ἀναγκάζομενοι νὰ βοηθήσωσι πεντακιςχιλίους περίπου Κρητας πρόσφυγας, εὐρίσκοντο ἐν μεγάλῃ ἀμηχανίᾳ. Τότε ὁ Μαρωνίτης ἀρχηγὸς Καραμ, παρεπιδημῶν ἐν Ἀθήναις, προέτεινε νὰ ἐγείρῃ ἀποστασίαν ἐν τῷ Διβάνῳ, ἐν ᾧ ἀπ' ἐτέρου ὁ Πέτρος Δηλιγιάννης ἐξηκολούθει συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῶν Κρητῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπάντησις τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν τουρκικῶν ἀξιώσεων, καὶ ὁ Φωτιάδης βέης, ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Τουρκίας, ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν τῇ 5 Δεκεμβρίου. Τρεῖς δὲ ἡμέρας πρότερον νέον ἐπεισόδιον ἐπελθὼν κατέστησεν ἔτι κρισιμωτέραν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Καὶ δὴ τὸ πολυθρύλητον καταδρομικὸν Ἐνωσις, κληθὲν νὰ σταματήσῃ κατὰ τὸν πλοῦν, ἐπυροβόλησε κατὰ πλοίου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναύαρχου Χόβαρτ πασσᾶ, Ἀγγλοῦ ναυτικοῦ ἐν τῇ τουρκικῇ ὑπηρεσίᾳ· ὁ δὲ ναύαρχος ἀπήτησεν, ὅπως αἱ ἀρχαὶ τῆς Σύρου, ὅπου ἡ Ἐνωσις εἶχε καταφύγει, μεταχειρισθῶσιν αὐτὴν ὡς πλοῖον πειρατικόν, καὶ ἀπέκλεισεν αὐτὴν ἐν τῷ λιμένι· ἐπὶ τούτοις δὲ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἀπέστειλε μυοδρόμωνα (κορβέτταν), διαταχθέντα νὰ καλέσῃ τὸν Χόβαρτ, ὅπως ἄρῃ τὸν ἀποκλεισμόν καὶ, ἐν ἣ περιπτώσει ἠθέλεν ἐπιμείνει, νὰ προσβάλλῃ αὐτόν. Ἐχει δὲ ὑποτεθῆ, ὅτι ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ ὑπῆρξε συμπαιγνία μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων. Ὅπως δὲ ποτε ὁ μυοδρόμων ἐπέστρεψεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐν ᾧ ὁ Χόβαρτ ἔμεινεν ἐκτὸς τῆς Σύρου, παραφυλάσσων τὴν Ἐνωσιν ἐπὶ σχεδὸν ἕξ ἐβδομάδας, ἕως ὃ νομάρχης τῶν Κυκλάδων ὑπεσχέθη, ὅτι αὕτη ἔμελλε νὰ κρατηθῇ αὐτόθι μέχρι οὗ ἐκτελεσθῶσι κατ' αὐτῆς τὰ νόμιμα. Ἄλλ' ἤδη πρὶν γείνη τοῦτο, τὸ καταδρομικὸν ἦτο ἀβλαβὲς, ἐπειδὴ τῇ 14 Δεκεμβρίου ὁ γηραιὸς Πετροπουλάκης μετὰ ἑξακοσίων ἐπαναστατῶν εἶχε παραδοθῆ ἐν Ἀσκύφῳ τῶν Σφακίων. Ἡ ἐπανάστασις εἶχε προφανῶς ἐκπνεύσει μέχρι οὗ ἀναβιώσῃ καὶ πάλιν διὰ τῆς ἐκρήξεως πολέμου μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἰσηγήσει τοῦ Βίσμαρκ συνῆλθεν ἐν Βερολίνῳ τῇ 28 Δεκεμβρίου 1868 συνδιάσκεψις τῶν ὑπογραψασῶν τὴν ἐν Παρισίοις συνθήκην δυνάμεων χάριν τῆς λύσεως τῆς ἐλληνοτουρκικῆς διαφορᾶς. Καίτοι δὲ παρουσιάσθη τὸ κατ' ἀρχὰς δυσκολία, προερχομένη ἐκ τῆς ἀξιώσεως τοῦ Ἑλληνοσ αντιπροσώπου,

ὅστις εἶχε γείνει δεκτὸς μετὰ συμβουλευτικῆς μόνον ψήφου, ἀπαιτήσαντος νὰ θεωρηθῆ ἰσότημος τοῦ τῆς Τουρκίας, εἰ καὶ ἡ Ἑλλάς δὲν εἶχε συνυπογράψῃ τὴν ἱστορικὴν συνθήκην τοῦ 1856, ὁ Πέτρος Δηλιγιάννης ὑπέβαλεν εἰς τὴν συνδιάσκεψιν γραπτὸν ὑπόμνημα, διεκτραγωδοῦν τὴν διασπορὰν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς καὶ ἀξιούν τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος καὶ τὴν ἀναθεώρησιν τῶν κατὰ γῆν συνόρων τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου. Ἡ ῥιζικὴ αὕτη λύσις εἶχεν ἤδη ἀποκρουσθῆ, καὶ ἡ συνδιάσκεψις, ἣτις εἶχε πείσει τὴν Τουρκίαν νὰναστείλῃ τὰ περὶ ἐξώσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων μέτρα, συνέταξε τῇ 8 Ἰανουαρίου 1869 δῆλωσιν, δι' ἣς ἀπητείτο παρὰ τῆς Ἑλλάδος νὰ παύσῃ ἀνεχομένη τὴν ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐδάφους συγκρότησιν ἐνόπλων ὁμάδων καὶ τὴν ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς λιμέσιν ἐξάρτυσιν πλοίων ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις συνήνεσεν εἰς τὴν δῆλωσιν ταύτην, καὶ ἡ Ῥωσία παρώρμησε τὸν βασιλέα Γεώργιον νὰποδεχθῆ αὐτήν. Κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ὥραν δι' ὑπουργικῆς μεταβολῆς ἀνῆλθεν ἐν Ἀθήναις εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης, καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ὁ μέλων πρωθυπουργὸς, ἀπεδέχθη τῇ 25 Ἰανουαρίου τὰ ἐν τῇ δηλώσει τῆς συνδιασκέψεως, κηρύττων, ὅτι ἡ χώρα ἦτο ἀπαράσκευος πρὸς πόλεμον. Τότε ἡ Τουρκία ἀπέστη τῶν ἐχθρικῶν αὐτῆς διαθέσεων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων, καὶ ἐπανελήφθησαν αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις. Ἐν τούτοις τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος εἶχον ἐπιβαρυνθῆ διὰ διατάγματος περὶ ἐκδόσεως τραπεζικῶν γραμματίων ἀξίας λιρ. 535.414· ἀλλ' ἡ ἀπόφασις αὕτη εἶχεν ἀποσυρθῆ ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅπως ἡ Ἐθνικὴ καὶ ἡ Ἴονικὴ Τράπεζα συναινέσωσι νὰ παράσχωσιν εἰς τὴν κυβέρνησιν καταναγκαστικὸν δάνειον λιρῶν 756.000. Ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις, ἐκλιπούσης πλέον πάσης ἐλπίδος περὶ ἀναμίξεως τῆς Ἑλλάδος, ἐξέλιπεν, ἀποθανοῦσα θάνατον φυσικόν. Καὶ ἀντέσχον μὲν ἔτι ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς νήσου ὁ διδάκτωρ Ἰωάννης Σφακιανῆς καὶ ὁ Χατζημιχάλης, ἀλλὰ τὸ ἔαρ ἔληξεν ὁ ἐπὶ τριετίαν διαρκέσας ἀγὼν. Εἰς τοὺς Κρητας ἐδόθη ὑπὸ τῆς Πύλης ὀνομαστικὴ ἀμνηστία, διωρίσθη δὲ φιλελεύθερος γενικὸς διοικητῆς, ὁ Μεχεμέτ Ἀλῆς, ὁ μετὰ ταῦτα ἐν Ἀλβανίᾳ δολοφονηθεὶς Πρῶσσο πασσᾶς, καὶ τὰ τέσσαρα προσεχῆ ἔτη ἡ Κρήτη ὑπνωσε τὸν ὕπνον τῆς ἐξαντλήσεως.

Θεόδωρος Δηλιγιάννης.